

ЧЕТЫРЕХКАМЕРНЫЕ СКЛЕПЫ СИНТАШТИНСКОЙ ЭПОХИ

В статье выделяются как особый тип погребальных сооружений многокамерные гробницы, связанные с захоронениями воинов-колесничих. Материалы раскопок В. Ф. Генингом Синташтинского могильника в Южном Зауралье позволяют проследить зарождение традиции сооружения обширных гробниц, рассчитанных на захоронение нескольких человек и установку колесницы. С распространением синташтинской культуры на запад во второй четверти II тыс. до н. э. склепы колесничих фиксируются в Башкортостане, Самарской, Тамбовской, Липецкой, Воронежской, Саратовской и Волгоградской областях. Однако, к западу от Урала повозки в склепы колесничих уже не помещались, а внутримогильное пространство с помощью столбов и перегородок распределялось на четыре камеры (места), предназначенных для захоронения колесничих и зависимых от него лиц или упряжных животных. Фиксируемое количество умерших в склепе колеблется от одного до четырех лиц, что предполагает возможность дозахоронения в свободные отделения. Рассмотренный тип склепов получает развитие в покровской срубной культуре, генетически связанной с синташтинской. Исчезает он к середине II тыс. до н. э., вместе с практикой захоронения колесничих.

V. V. Otroshenko

FOUR-CHAMBER VAULTS OF THE SYNTASHTINIAN AGE

Multichamber vaults of graves of chariotmen-warriors are identified as a specific type of burial structures. Findings from the Syntashtinian burial ground in the Southern Urals excavated by V. F. Gening permit tracing initiation of the tradition to build large tombs intended for burial of several people and a chariot. With spreading of the Syntashtinian culture westwards in the second quarter of the 2nd millenium B. C. the vaults of chariotmen are found in Bashkortostan, as well as in Samara, Tambov, Lipetak, Voronezh, Saratov and Volgograd regions. But westwards of the Urals chariots did not go in the vaults and the space inside the tomb was divided into four chambers by means of pillars and partitions. Those four chambers were intended for burying a chariotman and either persons who served him or draught animals. The fixed number of the deceased in a vault varies from one to four persons, which implies a possibility of additional burying in free chambers. The vault type analyzed is present also in the Pokrovian Srubnaya culture which is genetically related to the Syntashtinian culture. This type of vaults disappears in the mid-2nd millenium B. C. together with the procedure of burying chariotmen.

ФІБУЛИ КОЧОВИКІВ ПІВДЕННОГО ПРИУРАЛЛЯ

М. Г. Мошкова

Вводиться до наукового обігу великий масив фібул з пізньосарматських поховань Південного Приуралля та вирішується ряд пов'язаних з цим проблем: території поширення, часу побутування та місця виробництва певних типів фібул.

У II—I ст. до н. е. та особливо з перших віків нашої ери в костюмі осілого, а потім і кочового населення Східної Європи починають досить широко використовуватись фібули. Численні знахідки їх з античними матеріалами, кількість, а головне, колосальна робота з класифікації та типології А. К. Амброза¹ зробили ці вироби одним із надійніших орієнтирів при датуванні супутніх їм комплексів. Запропоновані А. К. Амброзом дати різноманітних ти-

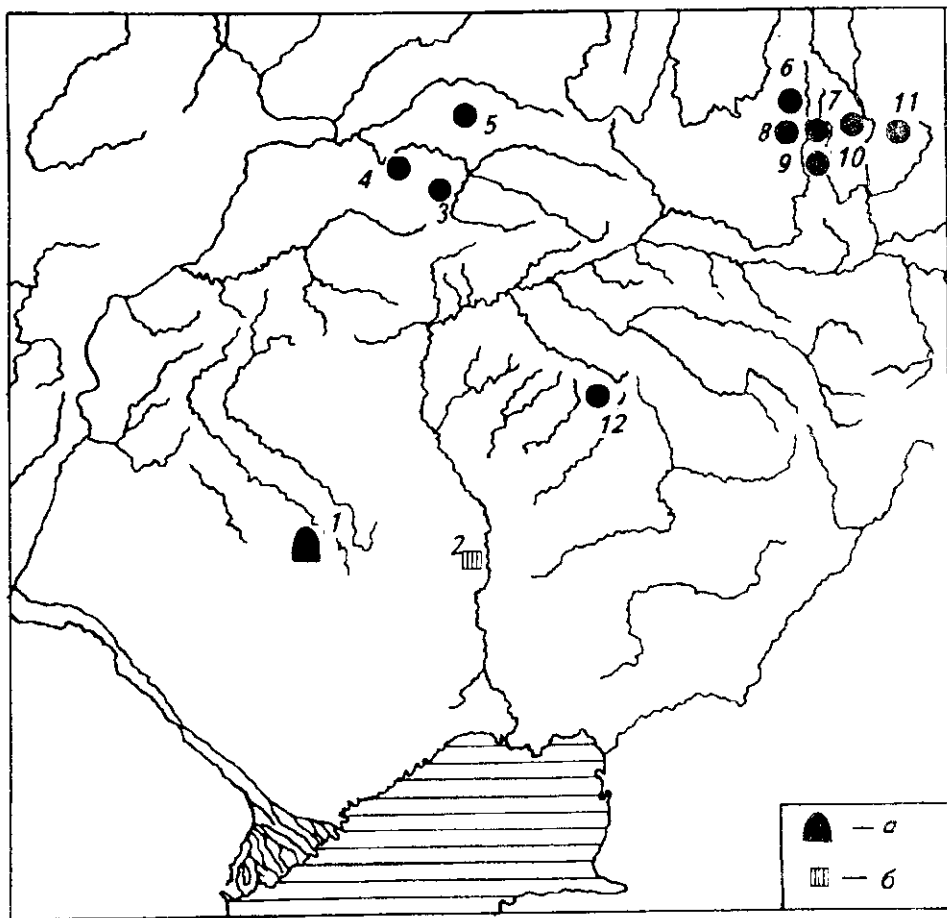

Рис. 1. Південне Приуралля: Поширення лучкових фібул з під'язним приймачем та деяких інших форм. Умовні позначення: а — кургани, б — випадкові знахідки. 1 — Кісік-Каміс, 2 — Калмиково, 3 — Липівка, 4 — Андріївка, 5 — Березняки, 6 — Тем'ясово, 7 — Бекешково, 8 — Кара-Тал, 9 — Комсомольський, 10 — Сібай, 11 — Великокараганський, 12 — Лебедівка

пів фібул з невеликими корективами, внесеними, зокрема, А. С. Скрипкіним за матеріалами сарматських поховань Нижнього Поволжя², залишаються поки що загально визнаними. Але за час, який минув після публікації його книги, виявлено нові матеріали, особливо зі східних районів, зокрема з пізньосарматських поховань Південного Приуралля. Саме про них і піде мова.

Взята для дослідження територія включає всю течію Уралу з притоками, низовини Узенів, басейн Самари з Бузулуком та межиріччя Самари та Великої Кінели (рис. 1; 2). Залучення пам'яток басейну Самари обумовлено тим, що з глибокої давнини та протягом раннього залізного віку цей район був тісно пов'язаний з південноуральськими культурами. Прикладом тому можуть бути поховання IV ст. до н. е., розташовані за 50—60 км по прямій від Волги (могильники I Кіровський, Новопавлівський), де було знайдено стандартні для Південного Приуралля цього часу округлодонні посудини з домішкою тальку (В. М. Мишкін, В. О. Скарбовенко).

Нині майже на сотню пізньосарматських поховань Південного Приуралля виявлено 61 екз. фібул. Але переважна їх більшість (35 екз.) походить з трьох могильників: Лебедівського — 24 екз., Тем'ясівського — 7 екз. та Андріївського — 5 екз. (рис. 1; 2). В інших могильниках вони зустрічаються по одному-два, не більше трьох екземплярів.

Серед типів, характерних для всієї Східної Європи, у Південному Приураллі переважають лучкові одночленні фібули з під'язним приймачем (20 екз.), що є специфічною особливістю пам'яток Північного Причорно-

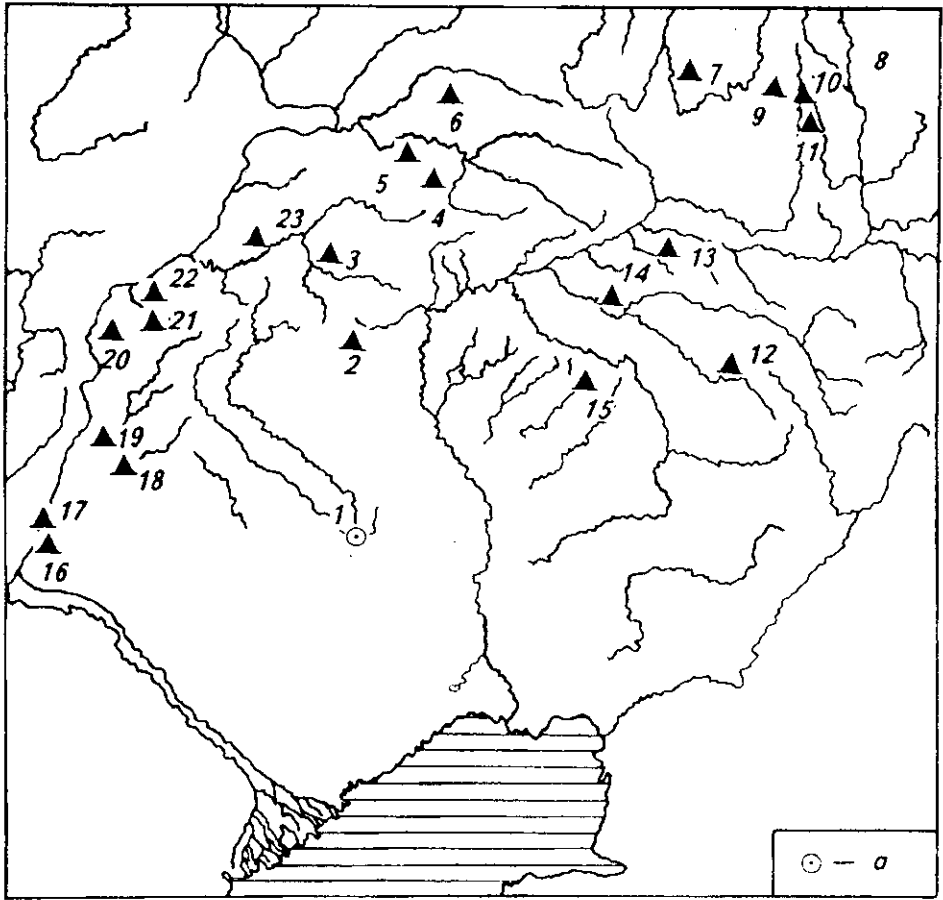

Рис. 2. Південне Приуралля та Заволяжя. Поширення колінчастих фібул з завитком на кінці приймача. Умовні позначення: *a* — кургани; 1 — Кісик-Камис, 2 — Семиглавий Мар, 3 — Максютово, 4 — Липівка, 5 — Андрійка, 6 — Березняки, 7 — Дербецьово, 8 — Агапівський, 9 — Тем'ясово, 10 — Альмухаметово, 11 — Комсомольський, 12 — Ульке, 13 — Біс-Оба, 14 — Липівка, 15 — Лебедівка, 16 — Верхньо-Погромис, 17 — Калинівка, 18 — х. Шульц, 19 — Бережнівка, 20 — Покровськ, 21 — Сусли, 22 — Боаро, 23 — Усиська.

мор'я³. Згідно класифікації А. К. Амброза, більшість південноуральських фібул належить до 4 та 5 варіантів лучкових одночлених підв'язних, розмір яких коливається від 3,8—4 (2 екз.) до 5,2—7 см. Великі фібули розпадаються на дві групи — одна в межах 5,2—5,5 (3 екз.) і друга 6—7 см (8 екз.). П'ять з лучкових фібул мають фігурну або просту довгу обмотку, яка ще зустрічається у фібул 5 варіанту (рис. 3, 1, 4—7). Виходячи з датувань А. К. Амброза, які підтверджуються всім іншим матеріалом поховань, усі південноуральські одночленні підв'язні фібули датуються в межах другої половини II — першої половини III ст.

Географічно ці фібули поширені досить цікаво. Більшість знахідок трапляються по північній смузі поширення пізньосарматських пам'яток, практично на південних кордонах лісостепу, і лише шість екземплярів знайдено на крайніх південних пунктах. Це низовини Узенів, Калмиково на Уралі (випадкова знахідка) й три фібули в Лебедівському могильнику (рис. 1), який, завдяки багатству та різноманітності інвентаря, взагалі посідає особливе місце серед пізньосарматських пам'яток Південного Приуралля.

У серії лучкових одночлених фібул виділяються три екземпляри, відмінною рисою яких є плеската ніжка у вигляді видовженого орнаментованого прямокутника. Дві з них знайдено в Лебедівці (рис. 3, 7) і одна — в Тем'ясовому⁴. Мені відома ще одна така ж фібула з могильника Усатово у верхів'ях

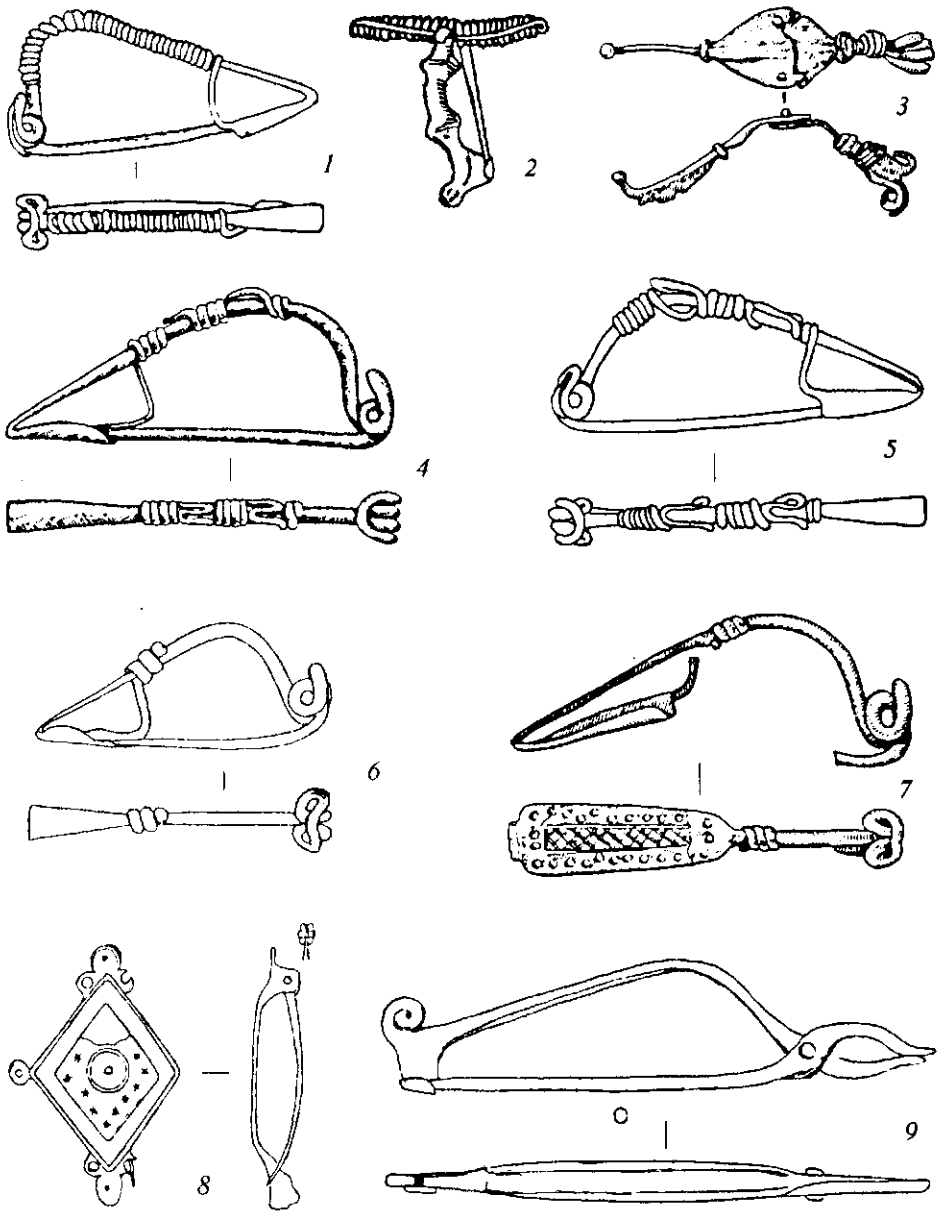

Рис. 3. Лучкові бронзові фібули з під'язним приймачем та деякі інші форми фібул. 1, 5 — Андріївка к. 14; 2 — дюни річки Ток поблизу с. Микифорівка, колишній Бузулуцький повіт, випадкова знахідка; 3 — Лебедівка V, к. 35; 4 — Лебедівка V, к. 23, п. 2; 6 — Кара-Тал 1, к. 6; 7 — Лебедівка VI, к. 1; 8 — Тем'ясово, к. 3; 9 — Липівка, к. 1.

Єруслану⁵. Всі вони великі: від 6,8 до 8,2 см і за супутнім матеріалом датуються в межах II — першої половини III ст. і не пізніше.

Серед поодиноких форм у розглянутому регіоні є дві сильно профільовані фібули з верхньою тятивою, спинками у вигляді платівки та стрижня (рис. 3, 2, 3). Фібула зі спинкою з вузького стрижня, за типологією А. К. Амброза, датується II ст., а з платівкою — II — першою половиною III ст.⁶ Остання фібула була, очевидно, у тривалому використанні. Спинку її зламано й дуже грубо відремонтовано.

Ще три фібули належать до типу провінційних шарнірних з смаллю (рис. 3, 8). Дві з них ромбічні з рудиментами завитків на кінцях (Тем'ясово, Лебедівка⁷) і одна кругла з вісьмома невеликими округлими виступами.

Сумарна дата їх — II—III ст. Зовсім унікальною для східних областей є так звана щипкова шарнірна дуже велика фібула довжиною 9,8 см (рис. 3, 9), знайдена в могильнику Липівка, басейн Бузудуку⁸. Фібули цього типу зустрічаються в Східній Європі, особливо на її півдні, дуже рідко, а для сарматських поховань липівська — єдина. Найбільша концентрація знахідок щипкових фібул спостерігається в Східних Альпах та Північній Італії. Ряд знахідок цих фібул супроводжувався монетами II ст.⁹ Липівське поховання досить бідне, але за поховальним обрядом та іншими знахідками воно, мабуть, також датується II—III ст.

Найчисленнішими (35 екз.) і найрізноманітнішими серед фібул Південного Приуралля є великі зразки з колінчастою вигнутою спинкою, які входять, за класифікацією А. К. Амброза, до групи фібул із завитком на кінці суцільного приймача у вигляді платівки. Вони названі ним «поволзько-сарматськими колінчастими фібулами з завитком»¹⁰. Приуральські зразки відрізняються високим прямокутним приймачем, висота якого майже завжди більша за ширину (іноді вдвічі), зрідка дорівнює їй. Спинки фібул у вигляді платівки у більшості випадків трикутні, видовжені, з більшою або меншою шириною основи пружини (15 екз.; рис. 4, 1—7). Дуже рідко спинки їх орнаментовано врізним дрібним зигзагом. Основний матеріал — бронза, іноді залізо (3 екз.) або срібло (1 екз.); розмір, як правило, в межах 5,5—7 см, лише 3 екз. маленькі — 4 см (бронзова, залізна і срібна) (рис. 4, 1—3). До цього ж варіанту групи належать фібули з ромбічною та круглою спинкою (11 екз. і одна), також оздоблені іноді врізним орнаментом (4 екз., рис. 4, 8, 9). Колінчастий приступ у фібул з ромбічною спинкою розташовано іноді майже біля самої пружини, а іноді — посередині спинки, надаючи їй вигляду даху (рис. 4, 9). У двох випадках форму спинки лише умовно можна віднести до ромбічних (Лебедівка VI, к. 19; Тем'ясово, к. 3), так сильно її витягнуто від пружини до приймача. Лише одна, порівняно невелика фібула (4,5 см) була залізною, всі інші — бронзові, довжиною 5,5—6,3 см. Ще п'ять колінчастих фібул з завитком на кінці приймача у вигляді платівки знайдено в уламках (Лебедівка — 4 екз., Тем'ясово — 1 екз.). І, нарешті, ще одна фібула цієї ж групи (№ 13 за А. К. Амброзом) є іншим варіантом, ніж попередні. При високому приймачеві з завитком на кінці її трикутну спинку плавно вигнуто (Лебедівка IV, к. 19). Пружину фібули поремонтовано.

Особливе місце посідають ще дві фібули (рис. 4, 4), що поєднали в собі ознаки двох груп (№ 12 і 13 за А. К. Амброзом). За розмірами (6,2 см), формою спинки у вигляді платівки і високим приймачем у однієї з них (Максютово II, к. 3)¹¹ їх треба було б віднести до групи фібул з завитком на кінці суцільного приймача у вигляді платівки та варіанту з плавно вигнутою спинкою. Однак у обох приймач закінчується кнопкою або округлим потовщенням. Разом з тим, обидві фібули дуже схожі на описані вище і складають з ними єдиний масив, про що, до речі, свідчить і змішування ознак, що утворюють тип.

Могильники Південного Приуралля, де знайдено колінчасті фібули з завитком на приймачеві, зосереджені приблизно на тій же території, що й пам'ятки, в яких були лучкові фібули з підв'язним приймачем. Збільшується лише кількість пунктів знахідок. Найбільшу кількість їх також знайдено в Лебедівському (14 екз.) та Тем'ясівському (6 екз.) могильниках. Однак є й східніші (Ульке) та північно-східніші місця знахідок (Першино, Шатрово — район м. Челябінська). Правда, територію в районі Челябінська доречно, мабуть, розглядати як нейтральну зону між степовими кочовиками пізньо-сарматського часу та населенням лісостепу, що лишило пам'ятки саргатської культури, оскільки область розселення кочовиків, виходячи з сьогоденних даних, знаходиться південніше широти Магнітогорська, а пам'ятки саргатської культури перших століть нашої ери практично не відомі південніше середньої течії р. Міас. Тому невизначенні з точки зору культурного маркування лишаються згадані кургани поблизу сіл Першино¹² і Шатрово¹³, у матеріалах яких поєднуються риси і степових, і лісостепових культур. Вплив останніх особливо простежується за керамікою. Так, у Шатровському кургані знаходився горщик, відмінний від степової кераміки і за формою, і за орна-

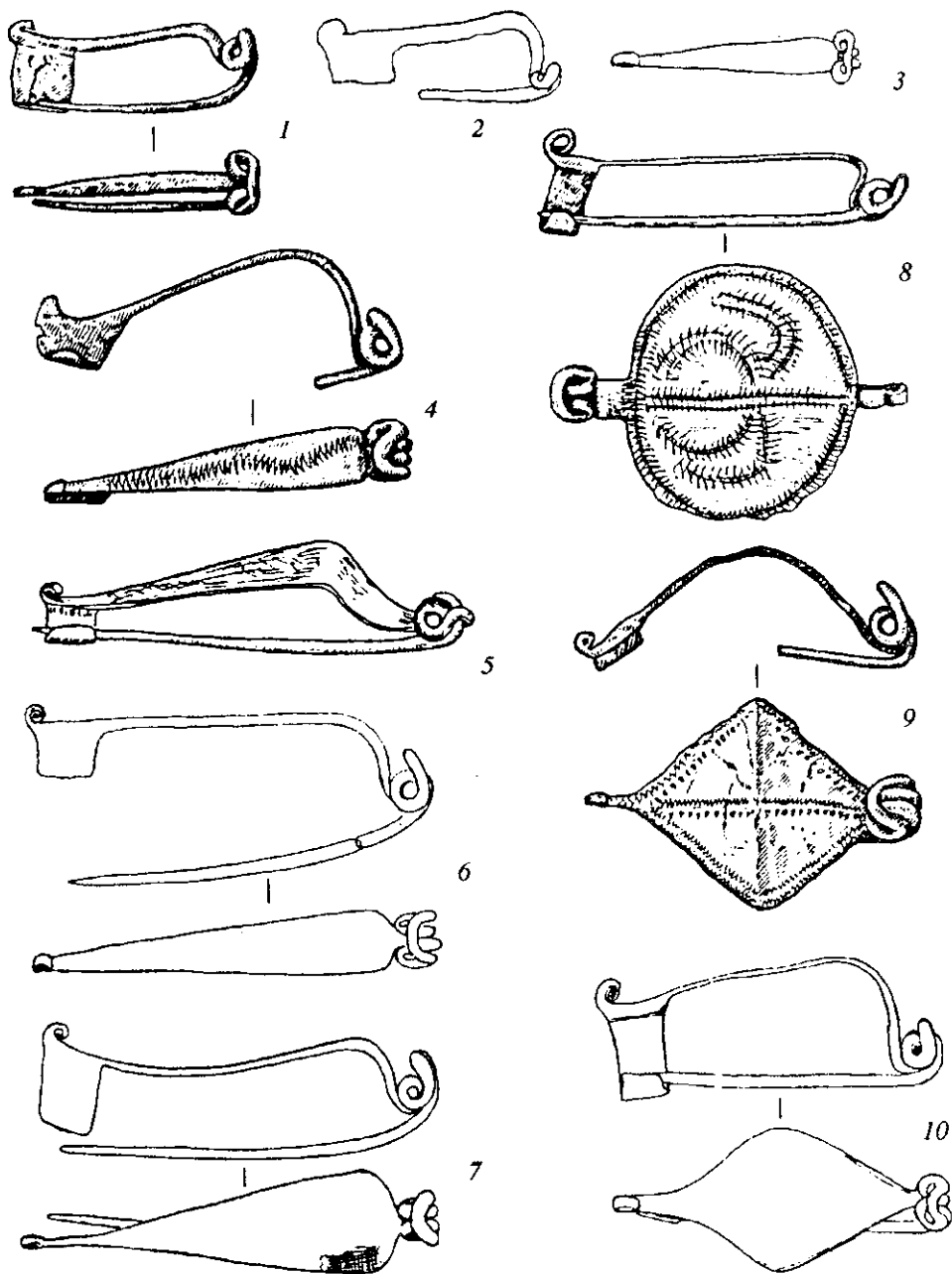

Рис. 4. Колінчасті фібули з завитком на кінці приймача. 1, 8 — Лебедівка V, к. 49; 2, 3 — Комсомольський IV, к. 8, п. 2; 4 — Лебедівка II, к. 5; 5 — Березняки, к. 9; 6 — Лебедівка IV, к. 1; 7 — Семиглавий Мар, к. 1; 9 — Лебедівка VI, к. 4; 10 — Тем'ясово, к. 3. Матеріал: 2, 3 — залізо; 1, 4—10 — бронза.

ментацією (зони наколів та зигзагу). Також нехарактерним для пізньосарматських південноуральських посудин є маленький приплющено-біконічний горщик з Першино. І в той же час череп похованого в цьому кургані мав сліди штучної деформації. Обидва поховання мали бронзові колінчасті фібули з високим приймачем, а жінку з Шатрівського кургану супроводжувала типово пізньосарматська прикраса — 14-гранна скляна намистина, яка висіла на бронзовому дроті з закрученими в спіраль кінцями. Щодо поховального обряду, то вузькі ґрунтові ями з північною орієнтацією похованого характерні і для степових, і для лісостепових пам'яток цих районів.

На поданій карті позначено також знахідки колінчастих фібул з завитком у курганах Заволжя. Їх небагато — 11 екз. У південних районах вони зустрічалися в великих могильниках (Калинівка, Верхнє Погромнє), у північних — знайдені на багатьох пам'ятках, але, як правило, також у великих могильниках (Сусли, Боаро). У пізньосарматських матеріалах правобережжя Волги і далі на захід колінчасті фібули не відомі. Виняток становить лише фібула з ромбічною орнаментованою спинкою, опублікована І. В. Фабриціус¹⁴ у складі комплексу Мар'івка (Південний Буг). Оскільки комплекс складається з різночасових речей, немає впевненості, що всі вони походять з одного місця. Тому будемо вважати, що колінчасті фібули з трикуткою, ромбічною або круглою спинкою та високим пласким приймачем із завитком характерні лише для східних регіонів поширення пізньосарматської культури й складала там основну частину фібул, якими користувались кочовики цих районів.

Тепер, коли з'явилась значна серія колінчастих фібул, знайдених у добре датованих комплексах, настав час внести деякі корективи до дат, запропонованих А. К. Амброзом. Згідно його хронології, великі фібули з приймачем у вигляді платівки та плавною вигнутою спинкою датуються (питання поставлено А. К. Амброзом) другою половиною II—III ст., а фібули з колінчастим приймачем — кінцем III — початком IV ст.¹⁵. Гадаю, що остання дата невірна і поширення їх охоплює все III ст., а можливо, й другу половину II ст. Яскравий приклад — поховання з Лебедівки та Тем'ясово з різноманітним та численним інвентарем. Багаті жіночі поховання цих могильників супроводжувались досить стандартним набором інвентаря: золоті нашивні бляшки, сережки у вигляді калачиків зі вставками, різноманітні намистини, бронзові невеликі казанки, фібули, дзеркала, персні, ліпна та гончарна кераміка середньоазіатського або кубано-донського і північнокавказького виробництва. Дуже показово є також серія однакових за виконанням і різних за формою медальйонів-підвісок з кольоровими скляними вставками, які складали іноді цілі низки. Всі ці поховання, часто з колінчастими фібулами, всією сукупністю інвентаря датовано II—III ст., а іноді й II — першою половиною III ст.

Та особливу увагу необхідно звернути на декілька дуже важливих для датування поховань. Так, у колективному похованні в к. 3 Тем'ясівського могильника було три типи фібул — лучкова з під'язним приймачем та розкльпану орнаментованою ніжкою, колінчаста ромбічна з завитком на приймачі та провінційна шарнірна ромбічна з емаллю¹⁶. Останню датовано II—III ст.¹⁷, а лучкова с повною аналогією фібулі з поховання поблизу с. Усатово¹⁸, в якому знайдено також сильно профільовану фібулу¹⁹. А. К. Амброз пише про значне поширення останнього типу в Північному Причорномор'ї, Нижньому Поволжі та на Північному Кавказі в II — першій половині III ст.²⁰. У цьому ж усатівському похованні знайдено масивне бронзове дзеркало з потовщеним валиком та ручкою²¹, дата якого не виходить за межі II ст. Таким чином, поховання поблизу с. Усатово датуються II ст. або межею II—III ст. Ще одну, аналогічну тем'ясівській, лучкову фібулу знайдено в Лебедівському могильнику (рис. 3, 7) разом з фрагментами скляного боспорського глечика другої половини II — першої половини III ст.*. Відповідно і Тем'ясівський курган за шарнірною фібулою з емаллю і лучковою (тотожною усатівській та лебедівській) слід датувати другою половиною II — першою половиною III ст. Таким чином цим же часом датуються і знайдена в ньому колінчаста ромбічна фібула.

Нарешті, за змістом і характером інвентаря Тем'ясівський к. № 3 і Лебедівський № 49 гр. V (мали дві колінчасті фібули — з круглою та трикутною спинками, рис. 4, 1, 8) дуже близькі до багатого жіночого поховання (розкопки Г. І. Багрикова) того ж Лебедівського могильника²². В останньому кургані знайдено провінційну шарнірну фібулу з емаллю, срібну цідилку, калачикоподібні сережки, циліндрично-дїжкоподібні медальйони-підвіски, сіроглиняну гончарну кераміку. Всі ці речі вміщуються в межі II—III ст. Крім того, описане жіноче поховання було до пари такому ж багатому чоловічому

* Визначення Н. П. Сорокіної.

похованню, розташованому в сусідньому кургані, де знайдено світлоглиняну танаїську амфору початку III ст.

Наведені дані, які можна підкріпити ще цілою низкою аналогій, безсумнівно свідчать, на мою думку, про поширення колінчастих фібул з високим приймачем з самого початку III ст., а можливо, й з другої половини II ст. Вони безперечно існували протягом III ст., і, очевидно, в першій половині IV ст.

Залишається сказати кілька слів про можливі центри виробництва цієї продукції. Щодо рідких в Південному Приураллі сильнопрофільованих фібул, то їх, про що вже писав А. К. Амброз, постачали з заходу, певно, з танаїських майстерень. Адже обом південноуральським фібулам (рис. 3, 2, 3) є майже тотожні аналогії серед танаїських виробів²³. Основна маса лучкових одночленних фібул, певно, також є продукцією ремісників боспорських міст²⁴. Однак не можна заперечувати й виготовлення частини з них за західними зразками в якихось уральських металургійних центрах, які нам досі не відомі. Адже традиції високої культури металообробки і в Приураллі, і в Заураллі мали глибоке коріння.

Щодо колінчастих фібул із завитком на високому приймачі (найпівнічнішу знахідку виявлено на північному заході від м. Челябінська, оз. Аргазі, могильник Байрамгулово, маленька фібула з трикутною спинкою)*, то можна досить впевнено говорити про їх місцеве виробництво в якихось уральських металургійних центрах. На користь цього свідчить і відсутність їх західніше Волги, і знахідки цих фібул (з ромбічною та круглою спинкою) серед інвентаря мазунінських могильників²⁵, які датуються в межах III—V ст.

У зв'язку з цим слід згадати й дуже цікавий Дербенівський могильник, розташований у Південній Башкирії на правобережжі Білої (матеріали не опубліковано). Виявлені там колінчасті фібули в одному з курганів поєднувались з двочленною лучковою, що підтверджує побутування перших протягом усього III ст. Та найцікавіше те, що посудини цього могильника не мають аналогій у пізньосарматському керамічному комплексі. А. Х. Пшеничний пов'язує їх походження з місцевим осілим населенням. Таким чином, є деякі орієнтири (Мазунінський, Іжевський ґрунтові могильники, Байрамгуловські і Дербенівські кургани), які, на наш погляд, дозволяють припустити виробництво колінчастих фібул, а, можливо, і якоїсь частини лучкових осілим населенням Уральського регіону, найімовірніше, на межі лісової та лісостепової смуг. Однак остаточне вирішення цього питання — справа майбутнього, коли з'являться великі серії фібул, буде проведено хіміко-технологічні аналізи й, можливо, виявлено залишки виробничих комплексів з бракованими або незакінченими виробами.

Примітки

¹ Амброз А. К. Фибулы юга Европейской части СССР // САИ.— 1966.— Вып. ДІ-30.

² Скрипкин А. К. Фибулы Нижнего Поволжья // СА.— 1977.

³ Амброз А. К. Указ. соч.— С. 47.

⁴ Пшеничный А. Х., Рязанов М. Ш. Темясовские курганы позднесарматского времени на юго-востоке Башкирии // Древности Южного Урала.— Уфа, 1967.— Рис. 4, 1.

⁵ Синицын И. В. Археологические раскопки на территории Нижнего Поволжья // УЗСГУ.— Т. XVII. С. 54, рис. 28, 1.

⁶ Амброз А. К. Указ. соч.— С. 40, 41.

⁷ Пшеничный А. Х., Рязанов М. Ш. Указ. соч.— Рис. 4, 2; Багриков Г. И., Сенигова Т. Н. Открытие гробниц в Западном Казахстане (II—IV и XIV вв.) // Изв. АН КазССР.— Сер. общественная.— № 2.— Алма-Ата, 1968.— Рис. 2, 1.

⁸ Смирнов К. Ф., Попов С. А. Савромато-сарматские курганы у с. Липовка Оренбургской области // Памятники Южного Приуралья и Западной Сибири сарматского времени.— М., 1972.— С. 4.— Рис. 2, Г; С. 25.

* Вдячна І. Е. Любчанському за люб'язне повідомлення.

- ⁹ Амброз А. К. Указ. соч.— С. 28.
- ¹⁰ Там же.— С. 45, 46.
- ¹¹ Синицын И. В. Памятники Нижнего Поволжья скифо-сарматского времени // Археологический сборник.— Тр. ОМК.— Вып. 1.— Саратов, 1956.— С. 57.— Рис. 33.
- ¹² Минко Н. К. Дневник раскопок в Челябинском уезде Оренбургской губернии в 1909 г. // Архив ИИМК в Санкт-Петербурге.— Дело Императорской археологической комиссии.— № 63-1909.
- ¹³ Чемякин Ю. Л. Отчет об археологических работах, произведенных на территории Челябинской и Свердловской областей в 1977 г. // Архив ИА РАН.— Фонд р-1, д. 6939а.— Т. II.— С. 6—12.
- ¹⁴ Фабрициус И. В. Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР.— К., 1951.— С. 91.— Табл. XXII, 4.
- ¹⁵ Амброз А. К. Указ. соч.— С. 46.
- ¹⁶ Пшенищюк А. Х., Рязанов М. Ш. Указ. соч.— Рис. 4, 1—3.
- ¹⁷ Амброз А. К. Указ. соч.— С. 33.
- ¹⁸ Синицын И. В. Археологические раскопки...— Рис. 28, 1.
- ¹⁹ Там же.— Рис. 28, 2.
- ²⁰ Амброз А. К. Указ. соч.— С. 94.
- ²¹ Синицын И. В. Археологические раскопки...— Табл. III, 3.
- ²² Багриков Г. И., Сенигова Т. И. Указ. соч.— С. 73—77.— Рис. 2—6.
- ²³ Амброз А. К. Фибулы из раскопок Танаиса // Античные древности Подолия.— М., 1969.— Табл. V, 2, 6.
- ²⁴ Амброз А. К. Фибулы юга...— С. 93, 94.
- ²⁵ Генинг В. Ф., Мырзина Е. М. Мазунинский могильник // Памятники мазунинской культуры.— ВАУ.— № 7.— Свердловск, 1967.— Табл. II, 1, 5; Генинг В. Ф. Ижевский могильник // Там же.— Табл. II, 6.

М. Г. Мошкова

ФИБУЛЫ КОЧЕВНИКОВ ЮЖНОГО ПРИУРАЛЬЯ

Со времени выхода фундаментальной работы А. К. Амброза, посвященной фибулам, появились новые материалы, в частности из позднесарматских погребений Южного Приуралья. Это 61 фибула. Концентрируются они в трех могильниках: Лебединском (24), Темясовском (7) и Андреевском (5). В других памятниках встречены единичные экземпляры.

Значительное место занимают лучковые одночленные фибулы с подвязным приемником (20), датирующиеся II — первой половиной III вв. Среди единичных форм представлены две сильнопрофилированные фибулы с верхней тетивой и пластинчатой и стержневой спинками, а также три фибулы типа провинциальных шарнирных с эмалью. Уникальной для восточных областей является так называемая шарнирная фибула очень крупных размеров.

Самой многочисленной и разнообразной является группа крупных фибул с колечкато изогнутой спинкой с завитком на конце сплошного пластинчатого приемника (35). Обнаруженные в хорошо датированных комплексах они позволяют внести коррективы в даты, предложенные А. К. Амброзом. В частности, время бытования фибул с колечкато-изогнутой спинкой и высоким пластинчатым приемником может быть расширено на весь III в., а, возможно, и вторую половину II в.

Обе массовые группы фибул концентрируются по северной кромке распространения сарматской культуры, т. е. на южных границах лесостепи. Что касается центров производства этой продукции, то сильно профилированные типы фибул, как считал и А. К. Амброз, являются продукцией боспорских мастеров, хотя не исключено изготовление какой-то их части и в уральских мастерских. Что же касается фибул с завитком на высоком приемнике, то с большой долей вероятности можно говорить о местном их производстве.

FIBULAS OF THE NOMADE IN THE SOUTHERN URALS

Since the treatise written by A. K. Ambros and devoted to fibulas was published new findings have appeared, including those from the late Sarmatian graves of the Southern Urals. These findings are concentrated mainly in three burial grounds: Lebedovian (24), Temyasovian (7) and Andreyevsky (5). Other burial grounds had only solo specimens.

Sash single fibulas with a tied receiver (20) dated the 2nd cent. and first half of the 3d cent. occupy a significant place. Solo forms of fibulas include two highly profiled fibulas with an upper bow-string, laminar and rod-like backs and three fibulas of the provincial hinged type with enamel. The so-called pizzicato hinged large-size fibula is unique for the eastern regions.

A group of large-size fibulas with an elbow-shaped back and a scroll at the tip of an entire laminar receiver (35) is the most numerous and variable. Found in well dated assemblages, they permit correcting dates suggested by A. K. Ambros. In particular, the period of existence of fibulas with an elbow-shaped back and high laminar receiver may be expanded to the whole 3d cent. and, probably, to the second half of the 2nd cent.

The both mass groups of fibulas are concentrated along the northern edge of Sarmatian culture, i. e. on the southern borders of the forest-steppe. As to the centres which manufactured fibulas: highly profiled types of fibulas were manufactured by Bosphorian craftsmen (A. K. Ambros held that opinion as well), though quite possible that certain fibulas might be produced at the Urals workshop. Fibulas with a scroll on a high receiver were most probably manufactured in the Urals.

ПАЛЕОЛІТИЧНЕ ПЕЧЕРНЕ СВЯТИЛИЩЕ НА МЕЖІ ЄВРОПИ ТА АЗІЇ (ПІВДЕННИЙ УРАЛ)

В. Т. Петрін

Публікуються матеріали Ігнатіївської печери на Південному Уралі з живописом пізньопалеолітичного часу.

Серед археологічних джерел доби палеоліту переважають пам'ятки господарської, мисливської та побутової діяльності — поселення, стоянки, стійбища та майстерні. Аналіз цих матеріалів дає уявлення про еволюцію матеріальної культури: розвиток кам'яної індустрії, предмет мисливства, типи будівель тощо. І зовсім обмежена кількість археологічних джерел характеризує світогляд, духовний світ стародавньої людини. До таких пам'яток належать печери, на стінах яких знайдено рисунки доби палеоліту. Можна сказати, що саме цей клас джерел є провідним у реконструкції світогляду стародавньої епохи.

Відомо, що більшість печер з рисунками плейстоценових тварин розташовано в Західній Європі, на території Іспанії, Франції та меншою мірою Італії. На сьогодні відомо близько 150 печер з живописом, зосереджених в основному в двох районах (північ Іспанії та піренейська частина Франції). Печерний живопис належить до різних етапів пізнього палеоліту, починаючи з оріньяку та закінчуючи пізнім мадленом. Розквіт мистецтва настінного живопису в печерах припадає на ранній та середній мадлен — близько 15—14 тис. років тому. Тематика, сюжети, композиції дуже різноманітні, провідною темою є, на думку А. Леруа-Гурана, поєднання жіночої та чоловічої основ¹.

Пошук печер з палеолітичним живописом вівся й ведеться дуже широко, але поки що нерезультативно, хоча відкрито печери з живописом поза ме-